

Gezinnen in beweging¹⁾

Arie de Graaf

Hedendaagse gezinnen kenmerken zich door een grote diversiteit in samenstelling. Veranderingen in demografisch gedrag, zoals uitstel en afstel van trouwen, uit elkaar gaan en het vormen van nieuwe gezinnen, hebben geleid tot meer variatie in gezinstypen. Gezien de demografische ontwikkelingen van de afgelopen tien à vijftien jaar lijkt het erop dat de Tweede Demografische Transitie wat betreft een aantal transities in de eindfase zit of deze eindfase heeft bereikt.

1. Inleiding

Nederland telt ruim 2,5 miljoen gezinnen met één of twee ouders en thuiswonende kinderen. Het gezin is nog steeds een populaire samenlevingsvorm, maar het traditionele gezin – vader, moeder en kinderen – is al lang niet meer de enige gezinsvorm. Zo zijn er steeds meer eenoudergezinnen en komt ook het stiefgezin, waarin een van beide partners of beide partners kinderen hebben uit eerdere relaties, steeds meer voor. Als er twee volwassenen in het gezin zijn, kunnen deze met elkaar getrouwd zijn of niet. Het kan gaan om een man en een vrouw die een heteroseksuele relatie hebben, maar ook om twee mannen of twee vrouwen met een homoseksuele relatie.

Onder een gezin wordt verstaan elk leefverband van één of meer volwassenen die verantwoordelijkheid dragen voor de verzorging en opvoeding van één of meer kinderen, ongeacht de leeftijd van de kinderen (Programmaministerie voor Jeugd en Gezin, 2008). De diversiteit in de manier waarop gezinsverbanden worden vormgegeven, is de afgelopen vijftig jaar sterk toegenomen. Deze toename in diversiteit weerspiegelt veranderingen in normen en waarden ten aanzien van relatie- en gezinsvorming, ook wel beschreven als de Tweede Demografische Transitie (Lesthaeghe en Van de Kaa, 1986; Van de Kaa, 1987; Van de Kaa, 2001; Elzinga en Liefbroer, 2007). Zo is sinds de jaren zestig de tolerantie ten aanzien van echtscheiding toegenomen. Ongehuwd samenwonen wordt beschouwd als een normaal onderdeel van de relatievorming en ook alternatieve samenlevingsvormen, zoals samenwonende homoparen, worden steeds meer geaccepteerd. Naast het opvoeden van kinderen worden ook zelfontplooiing en autonomie als belangrijke waarden beschouwd (Van de Kaa, 2001). Deze veranderde opvattingen en gedragingen ten aanzien van relatie- en gezinsvorming maken deel uit van meer algemene processen van individualisering, secularisering en modernisering, waarin individuen hun leven steeds meer naar eigen inzicht

inrichten en zich minder laten leiden door de patronen die kerk of familie voorschrijven en voorleven (Liefbroer, 2003).

Tegen de achtergrond van de Tweede Demografische Transitie wordt in dit artikel stilgestaan bij de vraag hoe gezinnen zich in de loop der tijd hebben ontwikkeld. Het eerste doel van dit artikel is in kaart te brengen hoe vaak de verschillende gezinsvormen voorkomen. Het tweede doel is het beschrijven van het ontwikkelingsproces. Daarbij wordt in het bijzonder aandacht besteed aan de ontwikkelingen in de afgelopen twee decennia. Hebben de veranderingen die zijn ingezet in de jaren zestig en zeventig doorgezet of is er sprake van stabilisatie? Vervolgens zullen ook voorspellingen worden gedaan over hoe gezinnen zich in de nabije toekomst zullen ontwikkelen.

Het derde doel van dit artikel is het in kaart brengen van transities in het gezinsleven. Gezinstsystemen zijn dynamisch en veranderingen gedurende de individuele levensloop worden ingeluid door transities als samenwonen en trouwen, de geboorte van een kind en scheiding van de ouders. Uit eerder onderzoek (McLanahan, 2004) komt naar voren dat de mate waarin deze transities voorkomen en de leeftijd waarop individuen ze ondergaan sterk kunnen afhangen van het opleidingsniveau. Waar mogelijk wordt bij de presentatie van de gegevens onderscheid gemaakt naar opleidingsniveau.

2. Gezinnen

Voordat wordt ingegaan op gezinshuishoudens wordt de ontwikkeling van de samenstelling van alle huishoudens belicht. Huishoudens bestaan steeds vaker uit één persoon en minder vaak uit paren met kinderen (*staat 1*). Het aandeel paren met thuiswonende kinderen is de afgelopen decennia sterk gedaald, van 44 procent in 1981 tot 28 procent in 2010. Voor het eerst in de historie is het aandeel paren zonder thuiswonende kinderen groter dan het aandeel paren met kinderen.

Het totale aandeel huishoudens met kinderen is in gelijke mate gedaald als het aandeel paren met kinderen. In de maatschappelijk meest actieve periode van het leven (tussen 35 en 50 jaar) is het gezin nog steeds een gangbare samenlevingsvorm: twee derde van alle huishoudens waarvan het hoofd 35 tot 50 jaar is, bestond in 2010 uit een gezin met kinderen (*staat 2*).

Het totaal aantal huishoudens is sinds 1990 met 23 procent gestegen tot 7,4 miljoen. In diezelfde periode is het totaal aantal inwoners met maar 11 procent toegenomen tot 16,6 miljoen. De belangrijkste ontwikkeling van de afgelopen decennia is dan ook dat mensen steeds vaker, al dan niet tijdelijk, alleenwonen. Daarbij gaat het niet alleen om jongeren, maar ook om gescheidenen en ouderen die weduwe of weduwnaar zijn geworden.

Het totaal aantal huishoudens zal volgens de huishoudensprognose van het CBS de komende tien jaar met een half

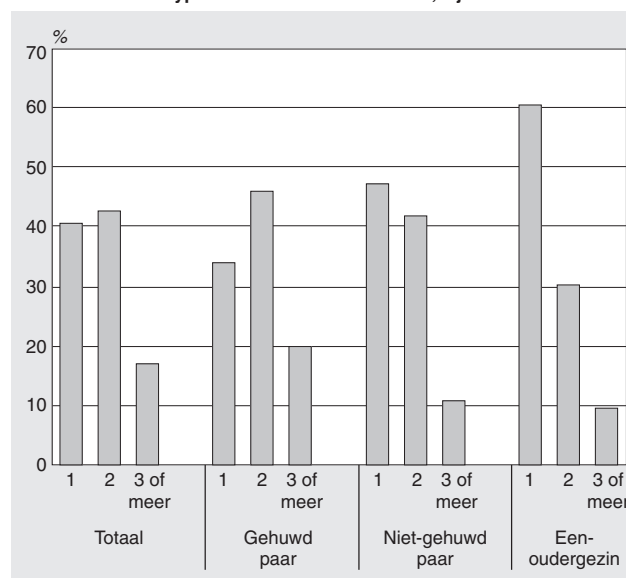
¹⁾ Dit artikel is eerder verschenen als hoofdstuk in: Freek Bucx (red.), 2011, Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

miljoen toenemen tot 7,9 miljoen. Deze toename hangt voor een deel samen met de bevolkingsgroei, maar heeft vooral te maken met de sterke groei van het aantal eenpersoons-huishoudens. Dit aantal neemt toe doordat steeds meer 65-plussers alleen komen te wonen, jongeren na het verlaten van het ouderlijk huis alleen gaan wonen en (echt)scheidingen frequenter plaatsvinden (Van Duin en Loozen, 2009).

2.1 Een- en tweeoudergezinnen

Er zijn ruim 2,5 miljoen gezinnen met thuiswonende kinderen. Het aantal gehuwde paren met kinderen is nog steeds sterk in de meerderheid (1,7 miljoen). Het aantal eenoudergezinnen (486 duizend) is groter dan het aantal niet-gehuwde paren met kinderen (331 duizend), maar laatstgenoemde gezinsvorm is in opkomst. Ruim vier op de tien gezinnen hebben twee thuiswonende kinderen (*grafiek 1*). Het aandeel gezinnen met één kind ligt daar een fractie onder. Grote gezinnen met drie of meer kinderen vormen met 17 procent een minderheid. In 2010 waren er 1 400 gezinnen met zeven thuiswonende kinderen, en 1 200 met acht of meer kinderen. In 1997 waren dat er nog bijna 2 300 (Garsen en Roovers, 2008).

1. Gezinnen naar type en thuiswonend kindertal, 1 januari 2010

Bijna de helft van de niet-gehuwde samenwoners heeft één thuiswonend kind. Van de gehuwde samenwoners is dat

Staat 1
Huishoudens naar samenstelling

	1981	1985	1990	1995	2000	2005	2010
%							
Alleenstaanden	22	27	29	33	33	35	36
Eenoudergezinnen	6	7	7	6	6	6	7
(Niet-)gehuwde paren zonder thuiswonende kinderen	71	66	64	61	60	59	57
met thuiswonende kinderen	27	27	28	28	30	29	29
Overige huishoudens	44	39	36	33	31	29	28
	1	1	1	1	1	1	1
x 1 000							
Totaal	5 111	5 565	5 955	6 469	6 801	7 091	7 386
%							
w.o. aandeel huishoudens met kinderen	50	46	43	38	36	36	34

Staat 2
Huishoudens naar samenstelling en leeftijd hoofd huishouden (35–49 jaar)

	1995	2000	2005	2010
%				
Alleenstaanden	19,0	20,9	22,5	24,1
Eenoudergezinnen	8,2	8,8	10,1	11,1
(Niet-)gehuwde paren zonder thuiswonende kinderen	72,5	69,9	67,0	64,4
met thuiswonende kinderen	13,2	13,0	12,3	11,6
Overige huishoudens	59,4	56,8	54,7	52,7
	0,3	0,3	0,4	0,4
x 1 000				
Totaal	1 997	2 087	2 201	2 191
%				
w.o. aandeel huishoudens met kinderen	67,5	65,7	64,9	63,9

een derde. Dit verschil komt doordat niet-gehuwde samenwoners jonger zijn dan gehuwde samenwoners. Ook trouwt een deel van de niet-gehuwde samenwoners na de geboorte van het eerste kind. Dit deel blijkt wel kleiner te worden (CBS, 2009a).

Het hier geschetste beeld is een momentopname in 2010: het is niet zo dat 40 procent van alle gezinnen maar één kind heeft. In een deel van de gezinnen heeft een of meer kinderen het ouderlijk huis al verlaten en vooral jonge gezinnen kunnen nog te maken krijgen met gezinsuitbreiding. In de meest recente bevolkingsprognose van het CBS wordt verondersteld dat van de jonge generaties 15 procent één kind zal krijgen, 45 procent twee kinderen en 20 procent drie of meer kinderen. De verwachting is dat 20 procent van de vrouwen kinderloos zal blijven (Van Duin en Garsen, 2011).

Bij zes op de tien eenoudergezinnen is één kind thuiswonend. Grote eenoudergezinnen komen niet vaak voor: slechts een op de tien heeft drie of meer kinderen. Het grote aandeel eenoudergezinnen met één kind hangt mede samen met het feit dat ouders met één kind een grotere kans hebben om uit elkaar te gaan dan ouders met twee kinderen (Van Huis et al., 2001). Ongeveer de helft van de eenoudergezinnen is namelijk ontstaan door echtscheiding. Meestal blijven de kinderen na echtscheiding bij de moeder wonen. Als gevolg daarvan is bij acht op de tien eenoudergezinnen een vrouw het hoofd van het gezin. Ongeveer een kwart van de alleenstaande moeders is nooit gehuwd geweest. Enerzijds zijn dit vrouwen die kinderen hebben gekregen in een ongehuwde samenwoonrelatie en daarna zijn gescheiden van hun partner, anderzijds betreft het moeders die als alleenstaande – vaak op jonge leeftijd – een kind hebben gekregen (De Graaf en Loozen, 2006a).

Veel alleenstaande vaders en moeders gaan na verloop van tijd weer samenwonen met een nieuwe partner. Ruim de helft van de mannen die een echtscheiding heeft meegeemaakt, woont na vier jaar weer samen. Voor vrouwen ligt dit aandeel tussen de 30 en 40 procent (Wobma en De

Graaf, 2009). Uiteindelijk willen ruim acht op de tien mannen weer gaan samenwonen of trouwen. Voor vrouwen ligt dit aandeel tussen de 60 en 70 procent.

De kans om na een echtscheiding weer te gaan samenwonen is voor vrouwen kleiner dan voor mannen. Dit komt onder andere doordat de meeste kinderen na de scheiding bij de moeder blijven wonen. Gescheiden vrouwen met thuiswonende kinderen willen vaak alleen blijven tot de kinderen uit huis zijn. Een aantal van deze vrouwen heeft voorkeur voor een latrelatie boven een samenwoonrelatie.

In ruim driekwart van de 2,5 miljoen gezinnen met thuiswonende kinderen is minimaal één van deze kinderen minderjarig. In een derde van de gezinnen is het jongste kind jonger dan 6 jaar (*grafiek 2*). In ruim een vijfde is het jongste kind 6 tot 12 jaar en in iets meer dan een vijfde is het jongste kind 12 tot 18 jaar.

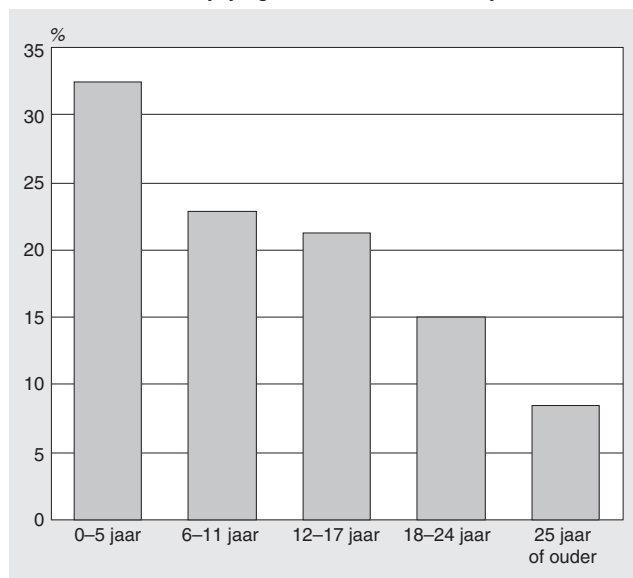
2.2 Andere gezinsvormen

Decennialang was het tweeeoudergezin met gehuwde ouders de hoeksteen van de samenleving. Naast deze gezinsvorm zijn in de loop van de tijd andere gezinsvormen ontstaan. Een voorbeeld hiervan is het niet-gehuwd samenwonen. De afgelopen decennia hebben steeds meer kinderen te maken gekregen met veranderingen in de gezinssituatie, zoals scheiding van de ouders. Vaak is dit de overgang van een gezin met twee biologische ouders naar een gezin met één ouder of naar twee eenoudergezinnen (co-ouderschap). Een daaropvolgende verandering is in steeds meer gevallen de overgang van eenoudergezin naar een stiefgezin. Als ouders niet goed in staat zijn om voor de kinderen te zorgen, kunnen de kinderen tijdelijk in een pleeggezin worden geplaatst. Ook komen gezinnen van ouders van gelijk geslacht en gezinnen met adoptiekinderen voor.

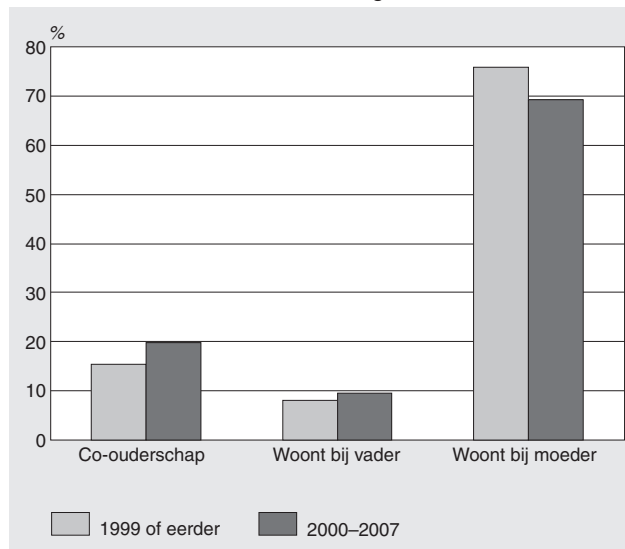
Co-ouderschap neemt toe

Als ouders met thuiswonende kinderen scheiden, gaan de meeste kinderen bij hun moeder wonen. In de perio-

2. Gezinnen naar leeftijd jongste thuiswonende kind, 1 januari 2010

3. Woonsituatie kinderen na echtscheiding

Bron: CBS, Onderzoek Gezinsvorming 2008.

de 2000–2007 ging ongeveer 70 procent van de kinderen na de echtscheiding bij de moeder wonen en 10 procent bij de vader (*grafiek 3*). Co-ouderschap, waarbij het kind deels bij de vader en deels bij de moeder woont, komt bij een op de vijf scheidingen voor. Vergelijken met het eind van de vorige eeuw kiezen steeds meer gescheiden paren met kinderen voor co-ouderschap (CBS, 2009b). Een paar procent van de kinderen gaat na de scheiding zelfstandig wonen.

Door echtscheiding verandert niet alleen het contact van het kind met de vader of de moeder. De nieuwe gezinsamenstelling beïnvloedt ook in meerdere of mindere mate de ontwikkeling van de kinderen (Fischer, 2004; Spruijt, 2007). Dit geldt des te meer als gescheiden ouders gaan hertrouwen of gaan samenwonen met een nieuwe partner (Spruijt, 2007). Meer contact met vader of moeder, of het gewaarborgde contact met beide ouders bij co-ouderschap, is van belang voor het zelfvertrouwen en het welzijn van het kind (Singendonk en Meesters, 2007).

Meer stiefgezinnen

Veel alleenstaande moeders hebben geen plannen om opnieuw te gaan samenwonen. Van de vrouwen die hun kinderen alleen opvoeden, wil 30 tot 40 procent op korte termijn niet samenwonen (Wobma en De Graaf, 2009). Er is echter ook een fors aantal alleenstaande ouders dat wel weer met een nieuwe partner een gezin vormt. Het CBS heeft een schatting gemaakt van het aantal stiefgezinnen op basis van de Gemeentelijke Basisadministratie. Circa 7 procent van de paren met kinderen vormde medio het eerste decennium van deze eeuw een stiefgezin (Steenhof, 2007). Het aantal stiefgezinnen is de laatste jaren toegenomen: in 2007 waren er 149 duizend stiefgezinnen, tegen 115 duizend in 1998.

In 80 procent van de stiefgezinnen is de vrouw de biologische ouder. In de meeste stiefgezinnen krijgen de kinderen dus met een stiefvader te maken. In ongeveer een derde van de stiefgezinnen hebben ouders ook gezamenlijke kinderen. Samengestelde gezinnen, met kinderen uit eerdere relaties van beide ouders, komen relatief weinig voor (5 procent van de stiefgezinnen).

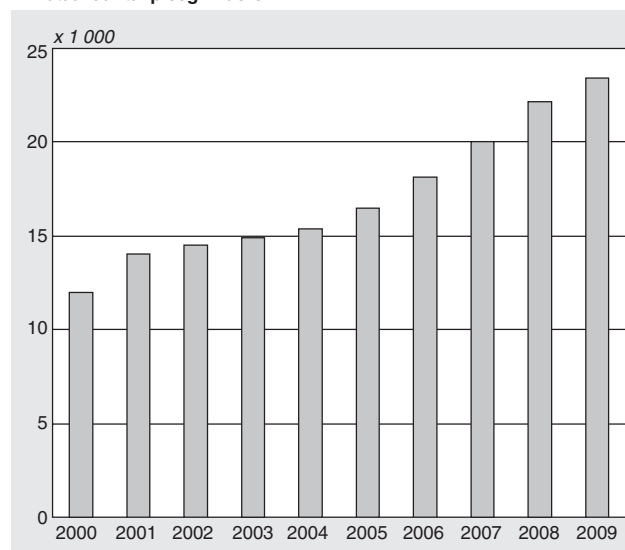
Steeds meer pleegkinderen

Als er problemen zijn in een gezin en hulp niet meer toereikend is voor ouders en/of kinderen, kan tot uithuisplaatsing van de kinderen worden besloten. Pleegzorg is dan de eerste keus, omdat deze vorm van opvang het dichtst bij de natuurlijke situatie blijft. Pleegouders worden dan ook zo dicht mogelijk bij de woonomgeving van het kind gezocht, in eerste instantie bij familie of bekenden. In 2009 waren er in Nederland in totaal 14,7 duizend pleeggezinnen die zich inzetten voor de opvang van ruim 23 duizend kinderen (Pleegzorg Nederland, 2010).

De forse groei van het aantal pleegkinderen die al een aantal jaren zichtbaar is, zet door. In 2000 lag het aantal pleegkinderen dat voor kortere of langere tijd gebruik maakte van pleegzorg op ruim 11 duizend (*grafiek 4*). Het aantal nieuwe plaatsingen in pleeggezinnen is sinds de jaren negentig sterk toegenomen: in 1995 werden bijna 2 duizend kinderen in pleeggezinnen geplaatst, in 2009 lag dit aantal op bijna 9 duizend. De duur van een verblijf in een pleeggezin varieert sterk: in 35 procent van de in 2009 beëindigde plaatsingen duurde het verblijf korter dan drie maanden,

in 46 procent drie maanden tot twee jaar en bij een op de vijf kinderen duurde het verblijf in een pleeggezin twee jaar of langer.

4. Totaal aantal pleegkinderen

Bron: Pleegzorg Nederland.

Minder adopties

De juridische mogelijkheid van adoptie bestaat in Nederland sinds de jaren vijftig. Adopties vallen in twee categorieën uiteen: gewone adopties en stiefouderadopties. Bij een gewone adoptie is geen van de adoptieouders de biologische ouder en bij een stiefouderadoptie adopteert de nieuwe partner van de moeder of vader het kind. Stiefouderadoptie is dus een vorm van adoptie door één persoon. In dit artikel wordt ingegaan op gewone adopties. Het aantal gewone adopties nam vanaf de jaren zestig sterk toe, maar in de jaren tachtig kwam aan deze stijging een einde (Sprangers et al., 2010). Vanaf die tijd schommelde het aantal sterk. Vanaf medio jaren negentig werden er ruim 700 kinderen per jaar geadopteerd. In de daaropvolgende jaren steeg het aantal adoptiekinderen tot bijna 1 400 in 2004. Sinds dat jaar is het aantal weer gedaald tot bijna 800 in 2008. Bijna alle kinderen kwamen uit het buitenland. Meer dan de helft van de adoptiekinderen was afkomstig uit China, en dit waren voornamelijk meisjes. In de periode 1995–1997 was Colombia het belangrijkste herkomstland van adoptiekinderen.

Bijna 5 duizend gezinnen met twee vrouwen

In 2009 woonden er in Nederland ruim 55 duizend paren van gelijk geslacht samen met of zonder kinderen. Dat is 1 procent van het totaal aantal samenwonende paren. Het aantal paren van gelijk geslacht is geleidelijk toegenomen: in 1995 waren het er nog 39 duizend.

Van de paren van gelijk geslacht bestonden er 30 duizend uit twee mannen en 25 duizend uit twee vrouwen. Bij ongeveer 10 procent (bijna 6 duizend) woonden een of meer kinderen in huis. Deze kinderen kunnen afkomstig zijn uit een vorige relatie. Slechts 3 procent (bijna 800) van de mannenparen had één of meer kinderen, tegenover 20 procent (bijna 5 duizend) van de vrouwenparen. Over de kinderen is verder weinig bekend.

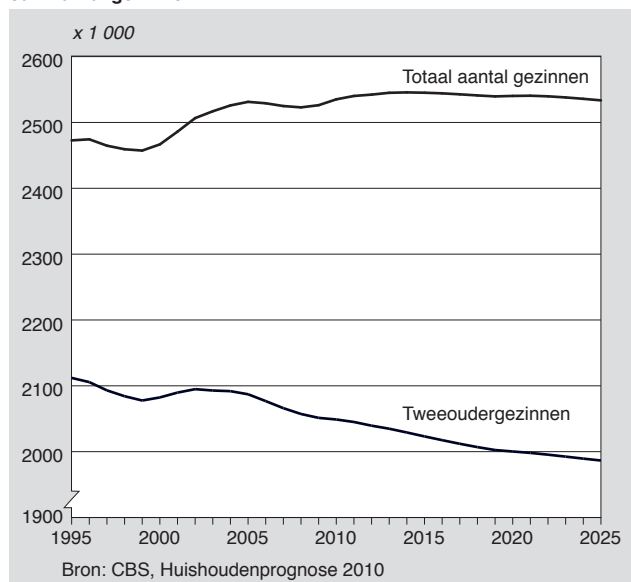
Sinds 1998 kunnen homoseksuele stellen hun relatie wettelijk laten vastleggen als een geregistreerd partnerschap. Sinds 2001 is het huwelijk opengesteld voor paren van gelijk geslacht. In 2009 was bijna 18 procent (bijna 10 duizend) van de mannen- en vrouwenparen gehuwd en had 11 procent (6 duizend) een geregistreerd partnerschap. In totaal heeft dus ruim een kwart van de paren de relatie in de Gemeentelijke Basisadministratie laten vastleggen.

3. Ontwikkelingen in het aantal gezinnen en hun kenmerken

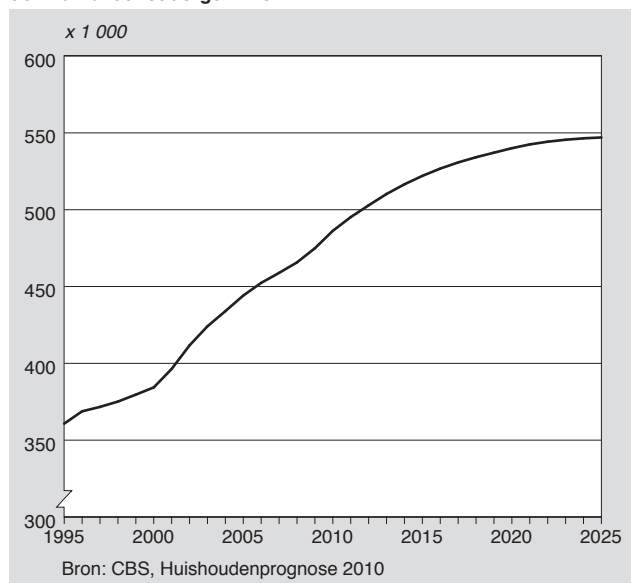
Aantal tweeoudergezinnen daalt de komende jaren

Het aantal gezinnen is het afgelopen decennium licht gestegen. In 1995 waren er 2,47 miljoen gezinnen en in

5a. Aantal gezinnen

5b. Aantal eenoudergezinnen

2010 lag dit aantal op 2,53 miljoen (*grafiek 5*). De lichte toename van het aantal gezinnen in het begin van deze eeuw werd enerzijds veroorzaakt door een toename van het aantal tweeoudergezinnen, anderzijds door een sterke toename van het aantal eenoudergezinnen. In 1995 waren er 361 duizend eenoudergezinnen. In 2010 was dit aantal al opgelopen tot 486 duizend (15 procent). De verwachting is dat het aantal eenoudergezinnen de komende tien jaar zal toenemen, tot 540 duizend in 2020.

Daarentegen zal volgens de huishoudensprognose van het CBS het aantal tweeoudergezinnen de komende tien jaar afnemen. Het totaal aantal gezinnen zal in 2020 met slechts 5 duizend zijn toegenomen tot 2,54 miljoen. In 2020 zal het in het merendeel (bijna 80 procent) van de gezinnen nog steeds gaan om een al dan niet gehuwd paar. Bij een vijfde zal het gaan om eenoudergezinnen.

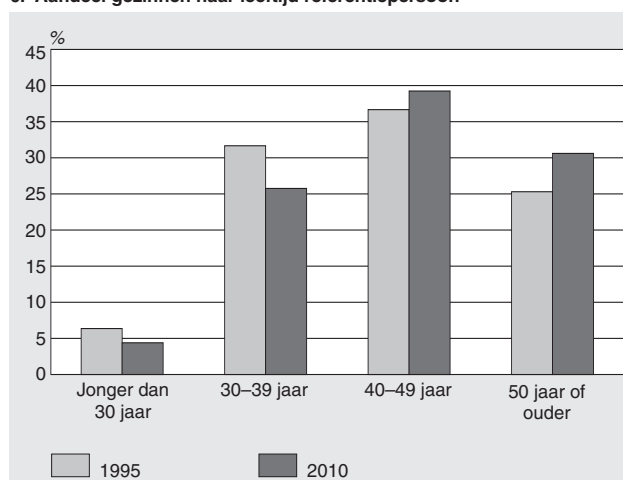
Minder gezinnen met drie of meer kinderen

Van de 2 miljoen tweeoudergezinnen in 2010 hebben ruim 900 duizend twee thuiswonende kinderen. Dit betekent dat bijna de helft van de gezinnen twee thuiswonende kinderen telt. Naar verwachting zal het aantal gezinnen met twee kinderen de komende vijftien jaar dalen. Het aantal grote gezinnen met thuiswonende kinderen is al geruime tijd aan het afnemen. In 1995 waren er nog ruim 400 duizend gezinnen met drie of meer kinderen, in 2010 lag dit aantal op 376 duizend en de verwachting is dat dit verder zal dalen naar ruim 300 duizend in 2025. De aantallen eenoudergezinnen met een en twee kinderen zullen de komende jaren toenemen. Het aantal eenoudergezinnen met drie kinderen zal echter, volgens de huishoudensprognose van het CBS, licht afnemen.

Steeds meer oudere ouders

De leeftijd van ouders met thuiswonende kinderen is de afgelopen 15 jaar gestegen. Waren in 1995 nog bijna vier op de tien ouders onder de 40 jaar, nu zijn dat er drie op de tien (*grafiek 6*). Het aandeel gezinnen waarin een van de

6. Aandeel gezinnen naar leeftijd referentiepersoon¹⁾

¹⁾ Uit de leden van een gezin wordt de referentiepersoon als volgt gekozen:
 Als er een paar is binnen het huishouden: de man;
 Als het paar van gelijk geslacht is: de oudste van het paar;
 In een eenoudergezin; de ouder.

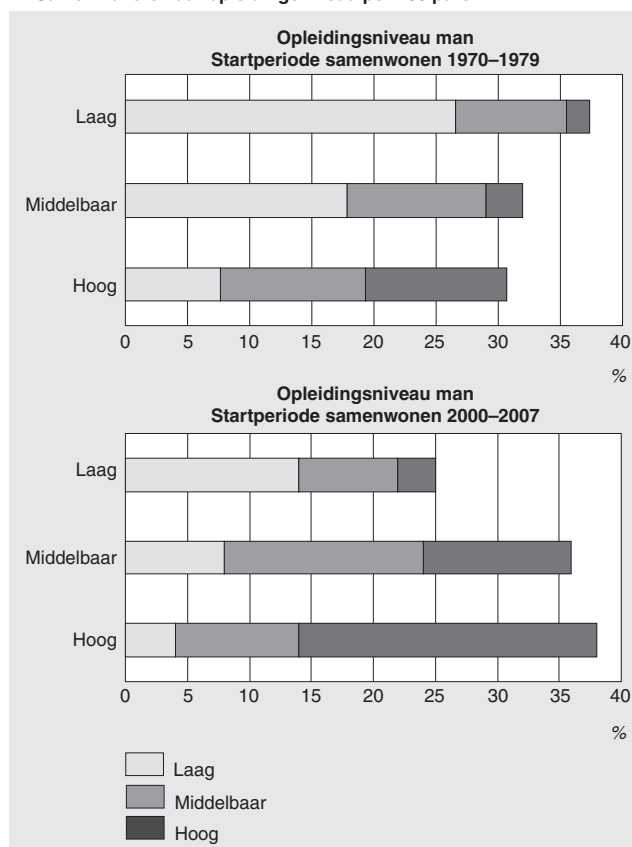
ouders 50 jaar of ouder is, is toegenomen van 25 procent in 1995 tot ruim 30 procent in 2010. De toename van het aantal gezinnen met oudere ouders heeft te maken met het uitstel van het ouderschap in de afgelopen decennia (zie paragraaf 4). Het aantal gezinnen met jonge ouders neemt af. Tussen 1995 en 2010 daalde het aantal gezinnen waarin een van de ouders jonger is dan 30 jaar met 44 duizend tot ruim 111 duizend.

Meer hoogopgeleide paren

Mede door de emancipatiebewegingen van de afgelopen decennia is de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen op sociaaleconomisch gebied afgenomen (Van Herpen et al., 2006). Vrouwen zijn tegenwoordig gemiddeld zelfs iets hoger opgeleid dan mannen (Hartgers en Portegijs, 2011). Dat mannen en vrouwen tegenwoordig ongeveer dezelfde opleidingskansen hebben, heeft tot gevolg dat het opleidingsverschil tussen partners kleiner is geworden. Dit resulteert in meer 'opleidingshomogamie'.

Uit het Onderzoek Gezinsvorming van het CBS blijkt dat de mannen en vrouwen die in de jaren zeventig gingen samenwonen in de helft van de gevallen ongeveer hetzelfde opleidingsniveau hadden (grafiek 7). Deze in dit opzicht homogene paren waren voor het merendeel laagopgeleid. De mannen en vrouwen die in de periode 2000–2007 zijn gaan samenwonen hadden in 55 procent van de gevallen ongeveer hetzelfde opleidingsniveau. In bijna de helft van de gevallen gaat het hier om hoogopgeleide paren.

7. Samenwoners naar opleidingsniveau per 100 paren

Bron: CBS, Onderzoek Gezinsvorming 2008.

Hadden hoogopgeleide mannen vroeger vaak een relatie met een vrouw die lager was opgeleid, tegenwoordig hebben hoogopgeleide mannen vaak een relatie met een vrouw van hetzelfde opleidingsniveau (zie ook Blossfeld en Timm, 2003). Terwijl de sociaaleconomische ongelijkheid *binnen* gezinnen – dus tussen mannen en vrouwen – afgenomen is, kan verondersteld worden dat als gevolg van de toegenomen opleidingshomogamie de ongelijkheid tussen gezinnen juist is toegenomen. In hoogopgeleide gezinnen is er een opstapeling van gunstige omstandigheden, terwijl er in laagopgeleide gezinnen sprake is van een cumulatie van minder gunstige omstandigheden. Wel blijkt dat het aandeel laagopgeleide gezinnen de afgelopen dertig jaar is afgenomen.

4. Transitie in het gezinsleven

Gezinnen zijn dynamisch van aard. Zij hebben een begin en een eindpunt, en ontwikkelen zich door de tijd heen. Gezinnen ontstaan in de meeste gevallen bij de geboorte van het eerste kind. Ook de adoptie van een kind kan leiden tot het ontstaan van een nieuw gezin. Een gezin eindigt over het algemeen wanneer het laatste kind het ouderlijk huis heeft verlaten. Tussen dit begin- en eindpunt kunnen gezinnen van omvang en samenstelling veranderen. Een gezin start in de meeste gevallen als tweeloudergezin. Door een (echt)scheiding of de dood van een van de ouders verandert een tweeloudergezin vaak in een eenoudergezin.

In deze paragraaf staan de transitie in het gezinsleven centraal. Dit zijn gebeurtenissen in de levensloop die het begin- of eindpunt van gezinnen bepalen of de samenstelling en omvang van gezinnen veranderen, zoals de geboorte van een kind, de scheiding van partners en het vertrek van kinderen uit het ouderlijk huis. Omdat relatievorming voor de meeste mensen de eerste stap op weg naar een gezin is, wordt begonnen met deze transitie.

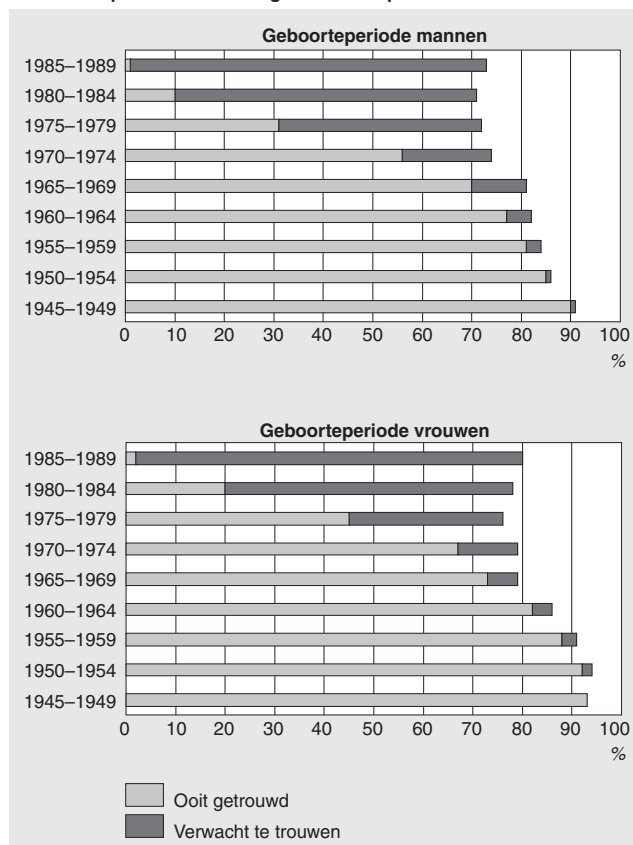
4.1 Samenwonen en trouwen

Het huwelijk is nog steeds veruit de meest voorkomende leefvorm waarbinnen gezinnen ontstaan, maar steeds vaker is ook het ongehuwd samenwonen de eerste stap op weg naar gezinsvorming. Tot voor kort gingen jongeren op steeds latere leeftijd gehuwd of ongehuwd samenwonen. Dit uitstelgedrag is zichtbaar vanaf generaties die zijn geboren in de eerste helft van de jaren zestig. Het aandeel vrouwen geboren in de periode 1945–1954 dat vóór de 24e verjaardag gehuwd of ongehuwd is gaan samenwonen bedroeg 70 procent. Voor vrouwen geboren in de periode 1980–1984 was dit aandeel ruim 50 procent. De leeftijd bij relatievorming lijkt bij vrouwen die eind jaren zeventig of begin jaren tachtig zijn geboren niet meer te stijgen. Bij mannen is nog wel sprake van verder uitstel. In 2007 lag de piek van relatievorming bij vrouwen rond de 25 jaar, bij mannen ongeveer twee jaar later (CBS, 2009a).

Ongehuwd samenwonende paren stellen het huwelijk ook steeds vaker uit of soms af. Van de jonge ongehuwde paren die in de jaren zeventig gingen samenwonen, waren zeven

op de tien binnen drie jaar getrouwd. Voor paren die eind jaren negentig zijn gaan samenwonen, lag dit aandeel nog maar op 30 procent (CBS, 2009a). Door het uitstel van het huwelijk is de gemiddelde leeftijd bij het eerste huwelijk toegenomen van 22,7 jaar eind jaren zeventig tot 30,3 jaar in 2009. Nederland behoort daarmee tot de landen met de hoogste gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in Europa. Dit zijn naast Nederland voornamelijk de Scandinavische landen en enkele West-Europese landen. In Oost-Europa wordt veel jonger getrouwd: in Litouwen, Letland en Polen ligt de leeftijd bij het eerste huwelijk circa 5,5 jaar lager (Eurostat, 2008).

8. Aandeel personen dat ooit gehuwd is of plannen daartoe heeft

Bron: CBS, Onderzoek Gezinsvorming 2008.

Het huwelijk is dus in de loop van de tijd minder populair geworden. Van de vrouwen die eind jaren veertig zijn geboren, is bijna 95 procent gehuwd (geweest) (grafiek 8). Onder mannen is dit aandeel iets kleiner. Van de hedendaagse jongeren in de leeftijd van 18 tot 23 jaar (geboorteperiode 1985-1989) zijn er nog niet veel gehuwd, maar ruim 70 procent van de jongens en 80 procent van de meisjes denkt uiteindelijk te trouwen.

De afgelopen decennia is het aantal huwelijken dat vooraf is gegaan door samenwonen fors gestegen. Van de huwelijken die begin jaren zeventig zijn gesloten kwamen maar drie op de tien voort uit een samenwonenrelatie. Toen was ongehuwd samenwonen nog een betrekkelijk uitzonderlijke relatievorm, die bij een selecte 'progressieve' groep hoorde. Tegenwoordig is trouwen zonder voorafgaand samenwonen eerder een uitzondering. Van de paren die eind jaren negentig in het huwelijk zijn getreden, hebben negen op de tien eerder onge-

huwd samengewoond (Van Hoorn et al., 2001). Steeds meer ongehuwde samenwoners verwachten niet te trouwen. Zij noemen als belangrijkste reden dat het huwelijk niets aan de relatie toevoegt. Twee derde van de ongehuwd samenwonende mannen is deze opvatting toegegaan. Onder jonge vrouwen is het aandeel kleiner. Zij noemen verder als reden dat hun partner niet wil trouwen.

4.2 Geboorte

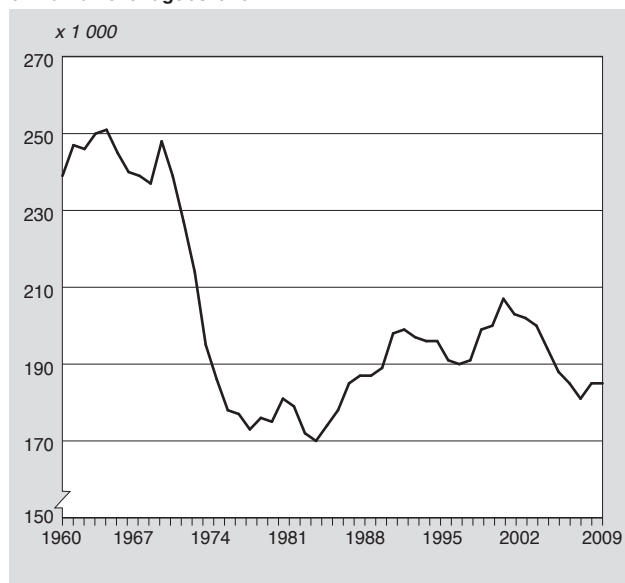
Tot ver in de jaren zestig van de vorige eeuw was het krijgen van kinderen een vanzelfsprekend onderdeel van het huwelijksleven. De meeste paren besloten na een verloving te gaan trouwen en de wens om kinderen te krijgen werd maar zelden ter discussie gesteld (Beets, 2008). Pas als er kinderen waren, was het huwelijk compleet. Geboorteregeling werd na de jaren zestig gemeengoed en door de effectieve toepassing van anticonceptiemiddelen kon het vruchtbaarheidspatroon veranderen. Het maakte de weg vrij voor uitstel of zelfs afstel van het krijgen van kinderen (De Graaf, 1998).

Daling aantal geboorten

Kort na de Tweede Wereldoorlog, in 1946, werd een record bereikt van 284 duizend levendgeboren kinderen. In de jaren zestig lag het aantal geborenen rond de 240 duizend (grafiek 9). In de jaren zeventig daalde het aantal geboorten sterk naar circa 175 duizend. Deze daling werd mede veroorzaakt door sociale factoren zoals secularisatie, emancipatie, individualisatie en de beschikbaarheid van de anti-conceptiepil (Van Nimwegen en Beets, 1994). Vanaf medio jaren tachtig steeg het aantal geboorten weer langzaam tot 207 duizend in 2000, waarna opnieuw een daling inzette. In 2007 werden 181 duizend kinderen geboren. De jaren 2008 en 2009 lieten met 185 duizend geboorten weer een lichte opleving zien.

Naar verwachting zal het aantal geboorten de komende jaren afnemen. Dit is het gevolg van het teruglopend aantal vrouwen in de vruchtbare levensfase. Het merendeel van

9. Aantal levendgeborenen

deze vrouwen is geboren in de periode 1975–1985, toen het aantal geboorten op een veel lager niveau lag dan in de voorgaande decennia. Verder blijkt dat het totaal leeftijds-specifiek vruchtbaarheidscijfer (TFR) tot aan het midden van de jaren zeventig scherp is gedaald, tot een niveau van 1,60 kinderen per vrouw. Daarna is dit cijfer redelijk stabiel gebleven en vervolgens weer gestegen tot een niveau van rond de 1,75 aan het begin van deze eeuw. De laatste tien jaar is dit cijfer min of meer stabiel.

Wordt het Nederlandse vruchtbaarheidscijfer afgezet tegen dat in andere Europese landen, dan blijkt dat in veel Zuid- en Oost-Europese landen de waarde op of onder de 1,30 kinderen per vrouw ligt. De Scandinavische landen hebben een TFR die rond de 1,85 ligt. Van de West-Europese landen heeft Frankrijk het hoogste vruchtbaarheidscijfer: bijna 2,0 (CBS, 2010). In vrijwel alle westerse landen steeg de TFR tussen 2003 en 2008. De belangrijke reden is dat ouders de geboorte van hun kinderen nauwelijks verder uitstellen. Meer dan de helft van de stijging van de TFR in de afgelopen tien jaar laat zich daardoor verklaren (Goldstein et al., 2010).

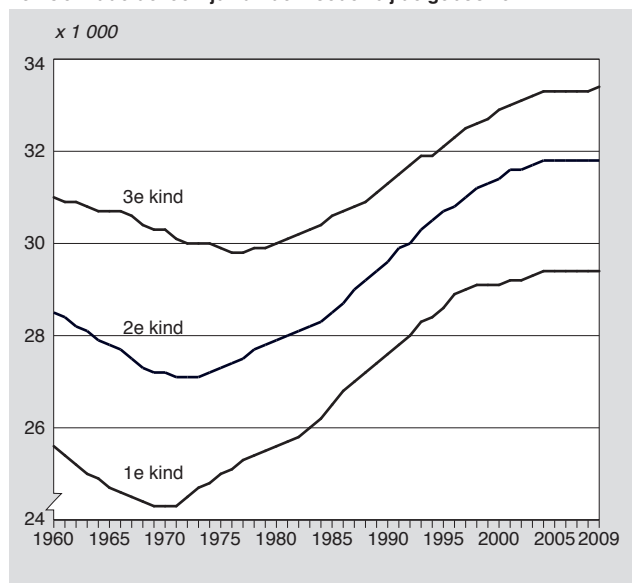
Uitstel eerste kind lijkt ten einde

Wat de leeftijd bij de geboorte van de kinderen betreft, hebben zich grote veranderingen voorgedaan. In 1970 kreeg een vrouw haar eerste kind op een gemiddelde leeftijd van 24,3 jaar. Sindsdien is deze leeftijd gestegen. In 1990 lag de gemiddelde leeftijd op 27,6 jaar en in 2009 op 29,4 jaar (grafiek 10). Daarmee wordt de leeftijd van de moeder ook bij de geboorte van tweede en derde kinderen steeds hoger: in 2009 was de moeder bij een tweede kind gemiddeld 31,8 jaar en bij een derde kind gemiddeld 33,4 jaar.

Dat vrouwen in de loop der tijd steeds later moeder zijn geworden is geen typisch Nederlands verschijnsel; het doet zich in de gehele westerse wereld voor. Nederlandse moeders horen samen met Spaanse, Zweedse, Ierse en Italiaanse moeders tot de oudste in de wereld (CBS, 2010).

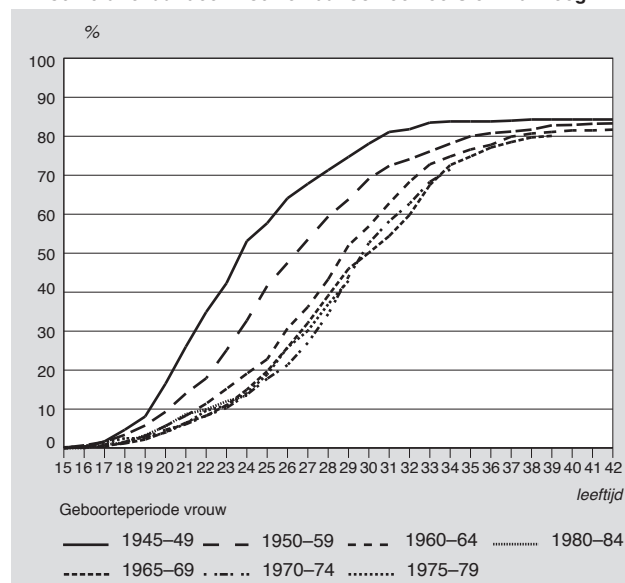
Onderzoek naar ontwikkelingen in geboortecijfers is doorgaans gebaseerd op gegevens die zijn waargenomen in een

10. Gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte

kalenderjaar, zoals de TFR. Deze gegevens geven niet het volledige beeld weer van ontwikkelingen van de geboortecijfers. Dit geldt in het bijzonder wanneer veel inhaal of uitstel plaatsvindt. Cohortgegevens op basis van het geboortjaar van vrouwen geven een beter beeld omdat er per geboortecohort na verloop van tijd kan worden nagegaan hoeveel vrouwen wel of geen kinderen hebben gekregen. Voor vrouwen geboren in een bepaalde periode wordt nagegaan hoe het cumulatieve geboortecijfer zich gedurende hun vruchtbare leven heeft ontwikkeld. Een nadeel van gegevens op basis van geboortejaren is dat jongere vrouwen hun kindertal nog niet altijd hebben voltooid. Hierdoor zijn de vruchtbaarheidscijfers incompleet en zijn vergelijkingen met de oudere generaties nog niet mogelijk.

11. Cumulatief aandeel vrouwen dat ooit een eerste kind kreeg

Van de vrouwen geboren in de periode 1945–1949 was de helft voor de 25^e verjaardag moeder, tegen een op de zes vrouwen die eind jaren zestig zijn geboren (grafiek 11). Elke generatie die later is geboren, stelt het krijgen van kinderen weer iets langer uit. Bij de generaties die in de jaren zeventig zijn geboren lijkt er in elk geval op jonge leeftijd geen sprake meer te zijn van uitstel ten opzichte van de generatie die in de tweede helft van de jaren zestig is geboren. Steeds minder vrouwen krijgen kinderen voor hun 30^e en dat geldt voor laag-, middelbaar en hoogopgeleide vrouwen. Wel is het verschil tussen laag- en hoogopgeleide vrouwen in de loop van de tijd groter geworden.

Bij het uitstel van moederschap spelen structurele en culturele oorzaken een rol. Uitstel van ouderschap hangt nauw samen met het opleidingsniveau (Beets, 2007). Als gevolg van de onderwijsexpansie volgen veel meer mensen een studie in het hoger onderwijs voordat ze de arbeidsmarkt betreden. Tegen de tijd dat ze een diploma hebben behaald, een goede baan hebben gevonden en goed zijn ingewerkt op de arbeidsmarkt, zijn zij over het algemeen al niet meer zo jong. Daarnaast wordt het krijgen van kinderen steeds minder als een plicht ervaren en worden naast ouderschap ook zelfontplooiing en autonomie als belangrijke waarden beschouwd (Van de Kaa, 2001).

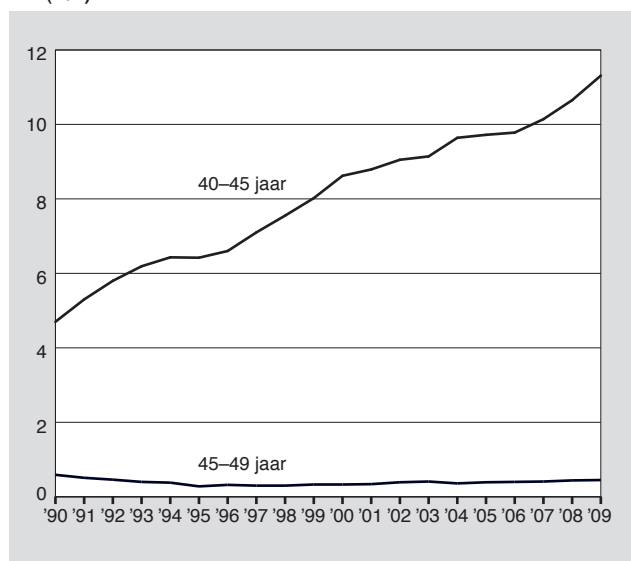
Ook medische ontwikkelingen hebben een bijdrage geleverd aan het uitstel van het eerste kind. In 1963 werd de anticonceptiepil op de markt gebracht en vanaf de jaren zeventig nam het gebruik hiervan sterk toe. Er zijn twee redenen waarom geboorteregulering wordt toegepast. Enerzijds kan met geboorteregulering het aantal kinderen worden gepland, anderzijds is het mogelijk het tijdstip van de geboorten te regelen.

In het Onderzoek Gezinsvorming van het CBS is aan vrouwen gevraagd waarom zij het moederschap uitstellen. De belangrijkste reden die zij noemen is 'om eerst nog van de vrijheid te genieten'; een op de vijf vrouwen geeft deze reden aan. Een bijna even groot deel geeft aan nog geen (geschikte) partner te hebben gevonden. Voor een op de tien vrouwen is de carrière of het opdoen van werkervaring de belangrijkste reden. Deze reden wordt vaker genoemd door hoogopgeleide vrouwen (17 procent) dan door laag- of middelbaar opgeleide vrouwen (4 procent). Ook geven vrouwen redenen aan die te maken hebben met de partner. Bijna 10 procent geeft aan dat de relatie nog onzeker was en in bijna 5 procent van de gevallen blijkt de man het nog te vroeg te hebben gevonden om een gezin te stichten.

Sinds 2004 stijgt de gemiddelde leeftijd bij de geboorte van kinderen in Nederland niet meer. Het lijkt erop dat het uitstel van kinderen krijgen tot stilstand is gekomen. Het aantal kinderen van vrouwen jonger dan 30 jaar is op hetzelfde niveau gebleven. Voorts blijkt dat de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers voor vrouwen van 30 jaar of ouder niet meer zo snel toenemen als in de jaren tachtig en negentig.

Wat het aantal kinderen betreft, hebben zich de laatste twee decennia nauwelijks nog veranderingen voorgedaan. Bijna de helft van alle vrouwen verwacht en krijgt twee kinderen, zo blijkt uit diverse steekproefonderzoeken. Dat was twintig jaar geleden al zo (CBS, 1990) en dat is ook nu nog het geval. Alleen het aandeel vrouwen met drie of meer kinderen is een fractie gedaald: een kwart van de vrouwen geboren in 1960 heeft een groot gezin, tegen 22 procent van de vrouwen geboren in 1970.

12. Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers per 1000 vrouwen (40+)

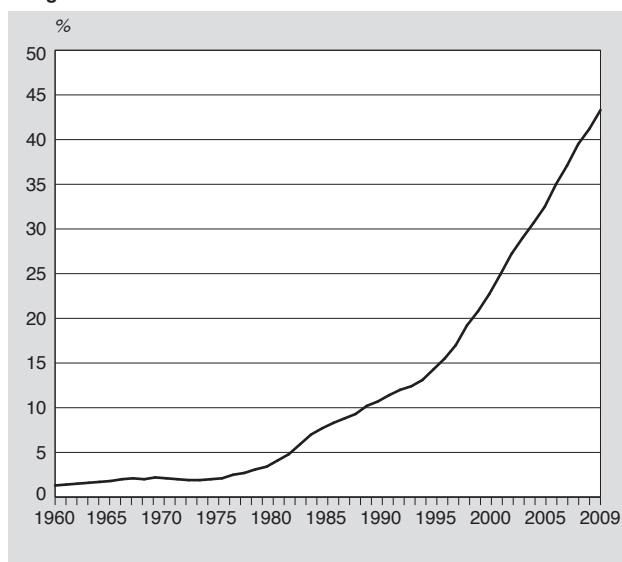
Stijging geboortecijfer bij moeders van 40-44 jaar

Het aandeel vrouwen dat na haar 40^e (opnieuw) moeder is geworden, is in een kwart eeuw ongeveer verviervoudigd, van 1,0 procent in 1980 naar 4,1 procent in 2009. In de jaren vijftig en zestig was dit aandeel eveneens hoog, met 8,5 procent in 1950 en 6,1 procent in 1960. Destijds ging het echter veelal om een vierde of volgende kind, terwijl het in 2009 in ruim een kwart van de gevallen om een eerste kind ging. De toename van het aantal geboorten komt alleen voor bij de moeders in de leeftijdsgroep van 40 tot 45 jaar (grafiek 12). Vanaf medio jaren tachtig nam het aandeel oudere moeders dat een kind kreeg gestaag toe, tot ruim 11 per 1000 vrouwen in 2009. Deze ontwikkeling heeft enerzijds te maken met het uitstellen van kinderen en anderzijds met 'repartnering' (Wobma en De Graaf, 2009). Door de toename van het aantal scheidingen krijgen immers ook veel partners op oudere leeftijd een nieuwe relatie, wat kan resulteren in een nieuw gezin of uitbreiding van het gezin. Het aantal levendgeborenen uit moeders van 45 tot 50 jaar is de laatste decennia echter stabiel.

Sterke stijging geboorte bij ongehuwde samenwoners

In de jaren zestig lag het aandeel kinderen van wie de moeder bij de geboorte niet gehuwd was rond of onder de 2 procent (grafiek 13). Vanaf medio jaren zeventig steeg dit aandeel gestaag. Tegenwoordig heeft ruim 40 procent van alle kinderen bij hun geboorte een moeder die niet gehuwd is. Voor eerste kinderen is dit aandeel meer dan de helft, beduidend hoger dan het aandeel voor tweede kinderen. Het eerste kind wordt vaak geboren wanneer de partners nog ongehuwd samenwonen (Van Huis en Loozen, 2010). Na de geboorte van het eerste kind wordt er vaak getrouwd en wordt binnen het huwelijk een tweede kind geboren.

13. Aandeel niet-echtelijke levendgeborenen per 100 levendgeborenen

De situatie waarin niet-echtelijke kinderen tegenwoordig worden geboren, is heel anders dan vroeger. Tot begin jaren tachtig betrof het vaak jonge, alleenstaande meisjes die ongewenst zwanger werden. Tegenwoordig komen niet-

echtelijke kinderen juist veelal ter wereld als kind van niet-gehuwd samenwonenden die er bewust voor kiezen om als ongehuwden een gezin te stichten (Alders en De Graaf, 2001).

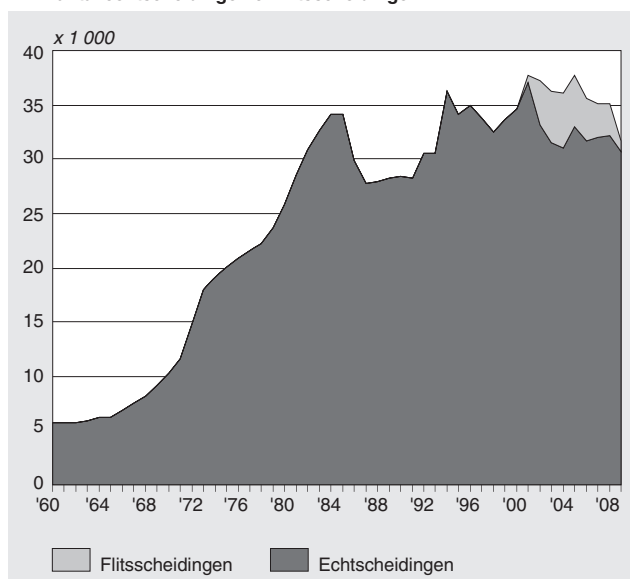
4.3 Scheiding

Het huwelijk is sterk van karakter veranderd. Het opleidingsniveau van vrouwen en hun participatie op de arbeidsmarkt zijn fors gestegen, waardoor ze financieel minder afhankelijk zijn geworden van hun echtgenoot. Daarmee verloor het huwelijk, dat traditioneel een sterk complementaire taakverdeling kende, een belangrijke praktische bestaansgrond (Van Praag, 1997; De Jong en De Graaf, 1999). Ook werd het huwelijk minder bestendig dan vroeger. Door de verbetering van sociale voorzieningen, zoals de Bijstand, werd het mogelijk dat een moeder met haar kinderen na echtscheiding een economisch zelfstandig leven ging leiden. Ook versoepelde de overheid in 1971 de wetgeving voor huwelijksontbinding, waardoor het eenvoudiger werd om uit elkaar te gaan.

Echtscheidingscijfers stabiel

In de jaren zestig en zeventig is het aantal echtscheidingen fors gestegen, van bijna 6 duizend in 1960 (2 per 1 000 echt)paren) tot 34 duizend in 1985 (10 per 1 000 echt)paren). Daarna heeft er weer een lichte daling plaatsgevonden, maar sinds 1995 schommelt het jaarlijks aantal echtscheidingen weer rond de 34 duizend (9 per 1 000 echt)paren), met een uitschieter in 2001 van 37 duizend (grafiek 14). Een op de zes paren die rond 1970 trouwden was na 20 jaar gescheiden. Van de bruidsparen uit begin jaren negentig is binnen 20 jaar een kwart uit elkaar (Latten en De Graaf, 2010). Hoewel het aantal echtscheidingen sinds halverwege de jaren negentig niet verder is toegenomen, is het totaal aantal verbroken relaties wel gestegen (De Graaf, 2005). De afgelopen decennia zijn immers steeds meer mensen ongehuwd gaan samenwonen. Voorts heeft een aantal gehuwde paren het huwelijk omgezet in een partnerschap en dit partnerschap vervolgens beëindigd.

14. Aantal echtscheidingen en flitsscheidingen

Deze ontbonden huwelijken worden niet waargenomen in de echtscheidingscijfers. Een dergelijke flitsscheiding blijkt voor veel paren een serieus alternatief te zijn geweest voor een formele echtscheiding. In 2008 bijvoorbeeld kozen 2,8 duizend paren voor de snelle weg van de flitsscheiding (Van Huis en Loozen, 2009). Sinds 1 maart 2009 is de omzetting van een huwelijk in een geregistreerd partnerschap afgeschaft en behoort de flitsscheiding tot het verleden.

Het aantal niet-gehuwd samenwonenden is sinds de jaren tachtig sterk gestegen. Op dit moment wonen bijna 820 duizend paren niet-gehuwd samen, inclusief degenen zonder thuiswonende kinderen. Dit aantal is aanzienlijk lager dan dat van gehuwde paren (3,3 miljoen), maar de kans om uit elkaar te gaan is bij niet-gehuwd samenwonenden groter dan bij gehuwden (CBS, 2009a). In het begin van deze eeuw zijn er naar schatting jaarlijks twee keer zo veel relaties van niet-gehuwd samenwonenden ontbonden als van gehuwden. Er gingen dus in het begin van deze eeuw ongeveer 100 duizend paren uit elkaar (Steenhof en Harmsen, 2002).

Meer kinderen maken scheiding mee

Tegenwoordig maken jaarlijks rond 33 duizend minderjarige kinderen een echtscheiding van hun ouders mee. Begin jaren negentig lag dit aantal nog op ongeveer 25 duizend. De stijging van het aantal echtscheidingskinderen kan worden toegeschreven aan zowel de toename van het aantal echtscheidingen als aan de toename van het aandeel echtscheidingen waarbij kinderen zijn betrokken. Vanaf medio jaren negentig is het aandeel door echtscheiding ontbonden huwelijken waarbij er kinderen in het spel waren gestegen van 45 naar ruim 55 procent (staat 3).

Het totaal aantal kinderen dat in het ouderlijk huis is geconfronteerd met het uit elkaar gaan van de ouders is groter. Het gaat dan ook om kinderen die opgegroeid zijn bij ouders die niet-gehuwd samenwoonden of ouders die hebben gekozen voor een flitsscheiding. In 2004 waren 4,5 duizend thuiswonende kinderen betrokken bij een flitsscheiding (Van Huis, 2005). Het CBS schat dat ongeveer 18 duizend minderjarige kinderen het uiteenvallen van een niet-gehuwde relatie meemaakte. Het totaal aantal minderjarige kinderen dat bij formele en informele scheiding betrokken is, wordt voor het jaar 2005 geschat tussen de 50 en 60 duizend.

Staat 3
Echtscheidingen en minderjarige kinderen betrokken bij echtscheiding

Jaar van echtscheiding	Totaal aantal echtscheidingen	w.o. aandeel echtscheidingen met minderjarige kinderen	Totaal aantal minderjarige kinderen
	x 1 000	%	x 1 000
1990	28,4	48,5	24,1
1995	34,2	44,8	28,0
2000	34,7	51,8	33,0
2001	37,1	53,0	36,3
2002	33,2	56,3	34,7
2003	31,5	58,1	33,9
2004	31,1	58,1	33,6
2005	31,9	57,4	33,9
2006	31,7	56,9	33,3
2007	32,0	56,2	33,1
2008	32,2	56,4	33,3
2009	30,8	53,6	29,9

zend (De Graaf, 2005). Naar verwachting zal dit aantal stijgen door de toename van het aantal kinderen dat geboren wordt uit ongehuwde ouders.

In de tweede helft van de vorige eeuw groeide ruim driekwart van de kinderen gedurende hun gehele jeugd op bij beide biologische ouders. Dit aandeel is in de loop van de jaren niet veel veranderd. Dit betekent dat bijna een kwart van de kinderen in het ouderlijk huis een korte of langere periode werd opgevoed door één van de ouders. Wel is het zo dat de afgelopen decennia meer kinderen zijn geconfronteerd met een echtscheiding en minder kinderen met het overlijden van een van de ouders. Van de kinderen die in de jaren veertig zijn geboren heeft 3 procent in het ouderlijk huis een scheiding van de ouders meegemaakt, tegen 14 procent van de kinderen die zijn geboren in de jaren zeventig. Daarentegen is het aandeel jongeren van wie tijdens de jeugd een van de ouders is gestorven gedaald van 18 naar 7 procent (De Graaf, 2007).

Huwelijken na periode samenwonen minder stabiel

Ongehuwd samenwonen kan worden beschouwd als een proefperiode voordat een paar gaat trouwen. Als de relatie stabiel is gebleken of partners aan kinderen denken, trouwen ze vaak alsnog. Ondanks de proefperiode zijn huwelijken waaraan een samenwoningrelatie is voorafgegaan minder stabiel dan huwelijken zonder voorafgaand samenwonen. Dit is ook voor andere landen geconstateerd (Liefbroer en Dourleijn, 2006; Stevenson en Wolfers, 2007). Hierbij moet worden opgemerkt dat paren die niet hebben samengewoond voor het huwelijk in toenemende mate een selecte groep vormen, die vaker afwijzend tegenover echtscheiding staat. Het gaat daarbij vooral om orthodox-protestanten (De Graaf en Loozen, 2009). Vaak zijn deze paren traditioneel ingesteld. In de loop van de tijd zijn de verschillen in echtscheidingskansen tussen huwelijken met en zonder voorafgaand samenwonen echter wel kleiner geworden.

Hogere scheidingskans ongehuwde samenwoners

Ongeacht of er wel of geen periode van ongehuwd samenwonen aan vooraf is gegaan, zijn huwelijken vooral in de eerste jaren veel stabielier dan relaties van paren die ongehuwd samenwonen. Vier jaar na de huwelijksdatum varieert het aandeel gescheiden vrouwen tussen de 2 en 7 procent, afhankelijk van de periode waarin de relatie tot stand kwam. Van de vrouwen die ongehuwd samenwonen is dan al 11 tot 29 procent uit elkaar. Naarmate de relatie langer duurt, neemt het verschil in stabiliteit tussen ongehuwde en gehuwde samenwoningrelaties af. Van de huwelijken die in de eerste helft van de jaren tachtig zijn gesloten, waren bijna twee op de tien na 14 jaar geëindigd in een echtscheiding. Van de paren die ongehuwd zijn gaan samenwonen, waren drie op de tien niet meer samen met hun partner. Zes op de tien paren zijn in die 14 jaar getrouwd, en slechts een op de tien bleef ongehuwd samen.

Laagopgeleiden eerder uit elkaar

Van de mannen en vrouwen die in de periode 1985–1994 zijn getrouwd, is per opleidingsniveau nagegaan welk aandeel binnen 14 jaar uit elkaar is gegaan.

Mannen en vrouwen met een lage opleiding blijken vaker gescheiden te zijn dan hoger opgeleiden. Daarbij speelt de leeftijd waarop wordt getrouwd een rol. Laagopgeleiden trouwen vaker op jonge leeftijd, en hebben hierdoor een grotere kans dat hun relatie strandt. Dit komt doordat zij minder ervaring hebben in het omgaan met samenwoningrelaties. Vaak hebben ze een minder succesvolle keuze gemaakt, omdat de kennismakingstijd van korte duur was (Manting, 1993).

Bij scheiding vaak een derde in het spel

Aan respondenten die een echtscheiding hebben meegemaakt is in het Onderzoek Gezinsvorming een aantal redenen voorgelegd, met de vraag aan te geven welke reden van toepassing was op de laatst meegemaakte echt-

Staat 4
Redenen die een belangrijke rol speelden bij echtscheiding

	Echtscheiding					
	respondent man			respondent vrouw		
	met thuiswonende kinderen	zonder thuiswonende kinderen	totaal	met thuiswonende kinderen	zonder thuiswonende kinderen'	totaal
	%					
Iemand anders in het spel	38	42	39	34	33	34
Op elkaar uitgekeken	33	35	34	31	36	32
Karakters botsten	33	27	31	31	24	29
Toekomstplannen onverenigbaar	14	13	14	12	18	14
Verslavingsproblemen	5	4	5	16	11	14
Sociale of culturele verschillen	10	8	10	11	16	13
Lichamelijk of geestelijk geweld	1	2	1	16	8	14
Gezondheidsproblemen	7	9	8	7	10	8
Verschillen in kinderwens	2	8	4	1	7	3
Seksuele problemen	12	6	10	9	5	8
Financiële problemen	13	5	10	14	3	11
Onenigheid opvoeding kinderen	9	2	7	11	0	8
Andere redenen	6	4	5	5	6	6
	<i>abs.=100%</i>					
Totaal aantal respondenten	258	130	388	337	132	469

Bron: CBS, Onderzoek Gezinsvorming 2008.

NB De percentages tellen op tot boven de 100 procent omdat een respondent meerdere antwoorden kon opgeven.

scheiding. De meeste mensen die hun relatie hebben verbroken, noemden meerdere redenen.

Problemen in de relatiesfeer, zoals botsende karakters of het feit dat de partners op elkaar waren uitgekeken, worden door zowel mannen als vrouwen met thuiswonende kinderen vaak genoemd. Bijna vier op de tien gescheiden mannen gaven als reden voor de echtscheiding aan dat er iemand anders in het spel was (*staat 4*). Bij vrouwen lag dit aandeel iets lager (34 procent). Vrouwen noemden verder veel vaker lichamelijk geweld en/of verslavingsproblemen dan mannen (bijna een op de zeven, tegen een op de honderd mannen). In hoeverre laatstgenoemde redenen betrekking hebben op de vrouw of op de man, kan uit het onderzoek niet worden afgeleid.

4.4 Van gezin naar ouderpaar of alleenstaande

Vroeg of laat komen gezinnen in de fase waarin het laatste of enige kind het ouderlijk huis verlaat. Dit betekent dat het gezin ophoudt te bestaan en een tweepersoonshuishouden zonder kinderen of een eenpersoonshuishouden ontstaat.

Jaarlijks verlaten bijna een kwart miljoen jongeren het ouderlijk huis. Een klein deel doet dat vóór de achttiende verjaardag. Sommigen gaan op kamers in hun studentenstad, anderen verhuizen voor een baan naar de andere kant van het land of gaan samenwonen. Zelfstandigheid blijkt voor jongeren een steeds belangrijker reden te worden om het ouderlijk huis te verlaten, terwijl samenwonen of trouwen aan belang hebben verloren (Baanders, 1999; De Graaf en Loozen, 2006b).

De gemiddelde leeftijd waarop generaties het ouderlijk huis hebben verlaten, varieert opvallend weinig in de tijd. Bij jongens schommelt deze rond de 22 jaar en bij meisjes tussen de 20 en 21 jaar (Harmsen en Steenhof, 2003; CBS, 2009a). De leeftijd waarop jongeren het ouderlijk huis verlaten, wordt beïnvloed door onder meer de afstand tot het ouderlijk huis en de gemeente waar de opleiding wordt gevolgd. Van de hoogopgeleide jongens die in de periode 1970–1979 zijn geboren, woonde ruim de helft op 21-jarige leeftijd niet meer thuis, vaak omdat de onderwijsinstelling te ver weg was (De Graaf en Loozen, 2006b). Van hun leeftijdsgenoten die middelbaar onderwijs hebben gevolgd, waren drie op de tien voor hun 21^e het huis uit. Laagopgeleide jongens verlieten het ouderlijk huis later dan de hoogopgeleiden, maar eerder dan degenen met een middelbare opleiding. Wel moet worden opgemerkt dat vanaf ongeveer 22-jarige leeftijd laagopgeleide vrouwen het meest geneigd zijn om bij de ouders te blijven wonen. Bij mannen is dit niet zo.

In de loop van de tijd kunnen kinderen weer terugkeren naar het ouderlijk huis. Het aandeel zogenaemde boemerangkinderen dat sinds de jaren negentig uit huis ging, ligt bijna twee keer zo hoog (15 procent) als onder nestverlaters in de jaren zeventig (Wobma en De Graaf 2010). De verklaring voor de toename is dat de laatste decennia steeds minder nestverlaters direct gaan samenwonen of trouwen en meer nestverlaters alleen gaan wonen. De meest genoemde redenen om weer terug te keren naar het ouderlijk huis zijn het beëindigen van een opleiding, het beëindigen van de relatie en problemen met de huisvesting. Het terugkeren naar de ouderlijke woning betekent wellicht dat paren die in

de levensfase zonder thuiswonende kinderen waren beland weer tijdelijk een gezin vormen. Wel komen gezinnen veel later in de levensfase zonder thuiswonende kinderen terecht, omdat de geboorte van het eerste kind vaak is uitgesteld.

5. Conclusies

Nederland telt 7,4 miljoen huishoudens, waaronder ruim 2,5 miljoen gezinnen die bestaan uit een of twee ouders met thuiswonende kinderen. In ruim driekwart van deze gezinnen (1,9 miljoen) wonen een of meer minderjarige kinderen. Het aandeel paren met thuiswonende kinderen is de afgelopen decennia sterk gedaald, van 44 procent in 1981 tot 28 procent in 2010. In de maatschappelijk meest actieve periode van het leven (tussen 35 en 50 jaar) is het gezin nog steeds de meest gangbare samenlevingsvorm: twee derde van alle huishoudens waarvan het hoofd 35 tot 50 jaar is, bestond in 2010 uit een gezin met kinderen.

Hedendaagse gezinnen kenmerken zich door een grote diversiteit in samenstelling. Het aantal gehuwde paren met kinderen is nog steeds sterk in de meerderheid (1,7 miljoen). Het aantal eenoudergezinnen (486 duizend) is groter dan het aantal niet-gehuwde paren met kinderen (331 duizend), maar deze laatstgenoemde gezinsvorm is in opkomst.

In de afgelopen halve eeuw hebben zich grote veranderingen voorgedaan in het demografisch gedrag van de bevolking. Jongeren kozen er vaker voor om van huis uit alleen te gaan wonen. Ze gingen later met een partner samenwonen, kozen vaker voor ongehuwd samenwonen, kregen later en ook minder kinderen en werden vaker geconfronteerd met een scheiding. Deze veranderingen in de demografische levensloop maken deel uit van de Tweede Demografische Transitie. Verondersteld wordt dat de genoemde demografische veranderingen onder meer het gevolg zijn van veranderingen in waardepatronen in de samenleving (Liefbroer, 2003). Deze veranderingen in het demografisch gedrag hebben gevolgen gehad voor het aantal huishoudens en gezinnen en de samenstelling daarvan.

Het aantal huishoudens is de afgelopen decennia sterk gegroeid, van 5,1 miljoen in 1981 naar 7,4 miljoen in 2010. In 2020 zal dit met een half miljoen zijn toegenomen tot 7,9 miljoen. De stijging is voornamelijk toe te schrijven aan het feit dat mensen steeds vaker, al dan niet tijdelijk, alleenwonen. Dit geldt voor zowel jongeren als ouderen. Er komen steeds meer 65-plussers alleen te wonen, jongeren gaan na het verlaten van het ouderlijk huis alleenwonen en (echt) scheidingen vinden frequenter plaats (Van Duin en Loozen, 2009).

Het aantal tweeoudergezinnen daalt sinds het begin van deze eeuw en komt in 2020 onder de 2 miljoen uit. De sterke stijging van het aantal eenoudergezinnen vlakt de komende jaren sterk af. De verwachting is dat dit aantal de komende tien jaar zal toenemen van 481 duizend in 2010 naar 517 duizend in 2020.

De leeftijd van ouders met thuiswonende kinderen is de afgelopen 15 jaar sterk gestegen. In bijna een derde van de gezinnen is ten minste één van de ouders 50 jaar of ouder.

Dit heeft te maken met het uitstel van geboorte in de afgelopen decennia. Van de partners met ongeveer hetzelfde opleidingsniveau is bijna de helft hoogopgeleid. Dertig jaar eerder was de meerderheid laagopgeleid.

De demografische ontwikkelingen van de afgelopen tien à vijftien jaar lijken erop te wijzen dat de Tweede Demografische Transitie wat betreft een aantal transities de eindfase heeft bereikt. Een groot aantal demografische ontwikkelingen blijkt te zijn gestabiliseerd. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om de leeftijd waarop mensen gaan samenwonen. Ongehuwd samenwonen wordt door vrouwen niet verder uitgesteld. Bij mannen lijkt er wel nog sprake te zijn van verder uitstel.

Ook lijkt het erop dat aan de toename van het uitstel van kinderen krijgen een einde is gekomen. Drie decennia geleden waren zeven op de tien vrouwen die een kind kregen jonger dan 30 jaar. Nu is dat nog maar een derde. De gemiddelde leeftijd van vrouwen bij de geboorte van hun eerste kind is sinds enkele jaren met 29,4 jaar niet veranderd. Ook het aantal kinderen dat mensen krijgen, blijft volgens de bevolkingsprognose van het CBS vrij stabiel, net als het aandeel personen dat kinderloos blijft. Wel zal het aantal geboorten naar verwachting de komende jaren verder dalen, maar dit wordt veroorzaakt door een daling van het aantal vrouwen in de vruchtbare levensfase.

Het huwelijk lijkt eveneens op zijn dieptepunt te zijn. Van de jongeren verwacht ongeveer driekwart in de toekomst, meestal na een periode van ongehuwd samenwonen, te gaan trouwen. Tegenwoordig is trouwen zonder voorafgaand samenwonen eerder uitzondering dan regel. Van de paren die eind jaren negentig in het huwelijk zijn getreden, hebben negen op de tien samengewoond. Ook deze ontwikkeling heeft in het begin van deze eeuw bijna haar hoogtepunt bereikt. Het jaarlijks aantal echtscheidingen is met ongeveer 35 duizend sinds 2003 vrij stabiel. Wel gaan steeds meer niet-gehuwde samenwoners uit elkaar.

Niet alle demografische ontwikkelingen hebben zich echter gestabiliseerd. Zo is het uitstel van het huwelijk nog niet ten einde. De gemiddelde leeftijd bij huwelijksluiting is de afgelopen tien jaar gestaag toegenomen. Steeds langer wordt er ongehuwd samengewoond. Ook worden steeds meer kinderen in een ongehuwd samenlevingsverband geboren. De afgelopen tien jaar is het aandeel kinderen dat buiten het huwelijk is geboren, gestegen van een kwart naar 45 procent. Ook deze ontwikkeling zit nog duidelijk in de lift.

Demografische ontwikkelingen hebben geleid tot meer variatie in gezinstypen, maar deze variatie is voor een deel tijdelijk en vaak een aanloop naar een gezin waarvan de ouders gehuwd zijn. Van de grotere variatie maken ook definitieve alternatieve gezinsvormen deel uit, maar de aantallen zijn naar verhouding bescheiden.

Literatuur

Alders, M. en A. de Graaf, 2001, Kinderwens en huwelijk. In: Garssen, J., J. de Beer, P. Cuyvers en A. de Jong (red.), Samenleven. Nieuwe feiten over relaties en gezin, blz. 55–72. CBS, Voorburg/Heerlen.

Baanders, A., 1999, Op jezelf gaan wonen. *Demos* 15(2), blz. 9–12.

Beets, G., 2007, De timing van het eerste kind: demografische aspecten en achtergronden. In: Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (red.), *Uitstel van ouderschap. Medisch of maatschappelijk probleem?*, blz. 33–45. Raad voor de Volksgezondheid en Zorg, Den Haag.

Beets, G., 2008, Twee kinderen als norm. In: Nimwegen, N. van, J. van Everdingen, J. Geraedts en M. Evenblij (red.), *Over bevolking. Demografische ontwikkelingen in Nederland en daarbuiten*, blz. 27–35. Stichting Bio-Wetenschappen en Maatschappij, Den Haag.

Blossfeld, H.P. en A. Timm (red.), 2003, *Who marries whom? Educational systems as marriage markets in modern societies. A comparison of thirteen countries.* Kluwer, Dordrecht.

CBS, 1990, *Onderzoek gezinsvorming 1988, Samenwonen, trouwen, geboorteregeling, werken en kinderen krijgen.* SDU, Den Haag.

CBS, 2009a, *Relatie en gezin aan het begin van de 21ste eeuw.* CBS, Den Haag/Heerlen.

CBS, 2009b, *Jeugd en gezin.* In: *Jaarrapport 2009, Landelijke Jeugdmonitor*, blz. 15–23. CBS, Den Haag/Heerlen.

CBS, 2010, *Nederland en Europa: oudere moeders, minder kinderen.* *Bevolkingstrends* 58(1), blz. 9.

Duin, C. van, en J. Garssen, 2011, *Bevolkingsprognose 2010–2060: sterkere vergrijzing, langere levensduur.* *Bevolkingstrends* 59(1), blz. 16–23.

Elzinga, C.H. en A.C. Liefbroer, 2007, *De-standardization of family-life trajectories of young adults: A cross-national comparison using sequence analysis.* *European Journal of Population* 23, blz. 225–250.

Eurostat, 2008, *The life of women and men in Europe. A statistical portrait, 2008 edition.* Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

Fischer, T., 2004, *Parental divorce, conflict and resources.* Ponsen en Looijen, Wageningen.

Garsen, J. en H. Roovers, 2008, *Zeer grote gezinnen worden schaars.* *Bevolkingstrends* 56(2), blz. 60–65.

Goldstein, J.R., T. Sobotka en A. Jasilioniene, 2010, *In veel westerse landen stijgen de vruchtbaarheidscijfers weer.* *Demos* 26(7), blz. 7–8.

Graaf, A. de, 1998, *Geboorteregeling in 1998. Maandstatistiek van de Bevolking* 46(12), blz. 25–29.

Graaf, A. de, 2005, *Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten.* *Bevolkingstrends* 53(4), blz. 39–46.

- Graaf, A. de, 2007, Een terugblik op het ouderlijk gezin. *Bevolkingstrends* 55(3), blz. 15–19.
- Graaf, A. de, en S. Loozen, 2006a, Wonen zonder partner. *Bevolkingstrends* 54(2), blz. 28–32.
- Graaf, A. de, en S. Loozen, 2006b, Uit huis gaan van jongeren. *Bevolkingstrends* 54(4), blz. 34–40.
- Graaf, A. de, en S. Loozen, 2009, Religie en demografisch gedrag. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), *Religie aan het begin van de 21ste eeuw*, blz. 27–34. CBS, Den Haag/Heerlen.
- Harmsen, C. en L. Steenhof, 2003, Demografische levensloop van jongeren na het uit huis gaan. *Bevolkingstrends* 51(3), blz. 38–44.
- Hartgers, M. en W. Portegijs, 2011, Onderwijs. In: Merens, A., M. van den Brakel-Hofmans en M. Hartgers (red.), *Emancipatiemonitor 2010*, blz. 38–71. SCP/CBS, Den Haag/Heerlen.
- Herpen, M. van, V. Lalta en A. Merens, 2006, Onderwijs. In: Portegijs, W., B. Hermans en V. Lalta (red.), *Emancipatiemonitor 2006*, blz. 38–65. SCP/CBS, Den Haag.
- Hoorn, W. van, M. van Huis, I. Keij en A. de Jong, 2001, Nog steeds liever samen. In: Garssen, J., J. de Beer, P. Cuyvers en A. de Jong (red.), *Samenleven. Nieuwe feiten over relaties en gezin*, blz. 29–42. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Huis, M. van, 2005, Flitsscheiding blijft populair. *CBS-Webmagazine*, 23 mei 2005.
- Huis, M. van, en S. Loozen, 2009, Dertigduizend flitsscheidingen, 2001–2009. *Bevolkingstrends* 57(4), blz. 33–34.
- Huis, M. van, en S. Loozen, 2010, Samenleefvorm van de moeder bij geboorte van het kind. *Bevolkingstrends* 58(4), blz. 34–37.
- Huis, M. van, A. de Graaf en A. de Jong, 2001, Niet meer samen. In: Garssen, J., J. de Beer, P. Cuyvers en A. de Jong (red.), *Samenleven. Nieuwe feiten over relaties en gezin*, blz. 91–100. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Jong, A. de, en A. de Graaf, 1999, Marriage: from cornerstone to outdated institution? In: Garssen, J., J. de Beer, L. Hoeksema, K. Prins en R. Verhoef (red.), *Vital events. Past, present and future of the Dutch population*, blz. 37–50. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Kaa, D.J. van de, 1987, Europe's second demographic transition. *Population Bulletin* 42, blz. 1–57.
- Kaa, D.J. van de, 2001, Postmodern fertility preferences: From changing value orientation to new behaviour. In: Bulatao, R. en J. Casterline (eds.), *Global fertility transition. Supplement to Population and Developmental Review*, blz. 290 – 331.
- Latten, J. en A. de Graaf, 2010, Kwart bruidsparen uit begin jaren negentig haalt 20 jaar huwelijk niet. *CBS-Webmagazine*, 20 oktober 2010.
- Lesthaeghe, R. en D.J. van de Kaa, 1986, Twee demografische transitie? In Lesthaeghe, R. en D.J. van de Kaa (red.), *Groei of krimp?*, blz. 9–24. Van Loghum Slaterus, Deventer.
- Liefbroer, A.C., 2003, De invloed van waarden op demografisch gedrag. Een test van een centrale hypothese uit de Tweede Demografische Transitie theorie. *Bevolking en Gezin* 32(1), blz. 5–26.
- Liefbroer, A.C. and E. Dourleijn, 2006, Unmarried cohabitation and union stability: testing the role of diffusion using data from 16 European countries. *Demography* 43(2), blz. 203–221.
- McLanahan, S., 2004, Diverging destinies: How children are faring under the second demographic transition. *Demography* (41)4, blz. 607–627.
- Manting, D., 1993, Welke vrouwen maken een echtscheiding mee? *Maandstatistiek van de Bevolking* 41(2), blz. 18–29.
- Nimwegen, N. van, en G. Beets, 1994, Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 1994: demografische trends, maatschappelijke achtergronden en gevolgen. In: Nimwegen, N. van, en G. Beets (red.), *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 1994*, blz. 1–41. NIDI, Den Haag.
- Pleegzorg Nederland, 2010, Factsheet Pleegzorg 2009. Pleegzorg Nederland, Utrecht.
- Praag, C.S. van, 1997, Demografie. In: Praag, C.S. van, en M. Niphuis-Nell (red.), *Het Gezinsrapport*, blz. 13–39. SCP, Den Haag.
- Programmaministerie voor Jeugd en Gezin, 2008, De kracht van het gezin. Nota gezinsbeleid 2008. Programmaministerie voor Jeugd en Gezin, Den Haag.
- Singendonk, K. en G. Meesters, 2007, Kind en echtscheiding. Een ontwikkelingspsychologisch perspectief. Harcourt Book Publishers, Amsterdam.
- Stevenson, B. and J. Wolfers, 2007, Marriage and divorce: Changes and their driving forces. *Journal of Economic Perspectives* (21)2, blz. 27–52.
- Steenhof, L., 2007, Schatting van het aantal stiefgezin. *Bevolkingstrends* 55(4), blz. 19–24.
- Steenhof, L. en C. Harmsen, 2002, Ex-samenwoners. *Maandstatistiek van de Bevolking* 50(3), blz. 17–20.
- Sprangers, A., A. Eilbracht en H. Nicolaas, 2010, Aantal adopties afgenomen. *Bevolkingstrends* 58(2), blz. 29–31.
- Spruijt, E., 2007, Scheidingskinderen. Overzicht van recent sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de gevolgen van ouderlijke scheiding voor kinderen en jongeren. Uitgeverij SWP, Amsterdam.

Wobma, E. en A. de Graaf, 2009, Scheiden en weer samenwonen. *Bevolkingstrends* 57(4), blz. 14–21.

Wobma, E. en A. de Graaf, 2010, Boemerankinderen: weer terug naar het ouderlijk huis. *Bevolkingstrends* 58(2), blz. 13–18.